

УДК 81'38

С.Я. Єрмоленко

Інститут української мови НАН України, м. Київ

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СТИЛІСТИКИ: ВІД СТИЛІСТИКИ МОВНИХ ЗАСОБІВ ДО ІНТЕГРАТИВНОЇ СТИЛІСТИКИ *

У статті проаналізовано історію становлення і розвитку напрямку академічної лінгвостилістики в Україні, його здобутки й перспективи. У ретроспективі засвідчено зародження мовознавчої стилістики в курсі теорії словесності (О.О. Потебня) і загального мовознавства (Л.А. Булаховський). Проаналізовано роль мовознавців Харкова, Києва у становленні теоретичних і практичних засад академічного вивчення функціональних різновидів мови у зв'язку зі змінами стратегій мовомислення людини в різних ситуаціях спілкування. Особливу увагу приділено міждисциплінарному характеру лінгвостилістичних знань та тим соціальними викликами, які стоять перед сучасною академічною наукою на шляху пошуку ефективного впливу на гуманітарну культуру українського суспільства.

Ключові слова: лінгвостилістика, рівнева стилістика, інтегративна стилістика, загальне мовознавство, теорія словесності, стиль, мовомислення.

З якого часу вести відлік стилістики як окремого напрямку української лінгвістики? У кількох збірниках, що за традицією виходили в Інституті мовознавства НАН України, були розділи, присвячені розвиткові стилістичних досліджень в

* 4 грудня 2018 року в Інституті української мови НАН України відбувся Пленум Наукової ради «Українська мова» на тему «100 років академічної лінгвоукраїністики», присвячений 100-річному ювілею Національної академії наук України. На ньому виголошено 12 доповідей про здобутки, проблеми й перспективи розвитку різних галузей академічного мовознавства та презентовано видання «Лавришівське Євангеліє XIV століття». На основі цих доповідей автори підготували наукові статті, які редколегія журналу «Українська мова» пропонує увазі читачів (помічені зірочкою).

УРСР [13; 16]. До відповідних оглядово-аналітичних статей не потрапляли праці українських мовознавців, репресованих у 30-ті рр. ХХ ст., а також українських учених, які працювали в діаспорі. Тепер маємо змогу повернути справедливість — узагальнити здобутки українських науковців, знімаючи ідеологічні нашарування тоталітарної доби, оцінюючи внесок дослідників у кожному з галузей лінгвоукраїністики, зокрема й стилістики.

Стилістика як практична сфера мовної діяльності людини існує відтоді, як існує людина, яка мовить, спілкується в різних життєвих ситуаціях. У давній українській літературно-писемній практиці, як відомо, існувала традиція використання різних мов як особливих експресивних стилів — високого, середнього (нейтрального) і низького. Але відтоді, як з'явилася українською мовою «Енеїда» І. Котляревського, твір, у якому автор, за словами П. Житецького, «подивився на світ очима українця» [8], починаємо відлік історії *нової української літературної мови*, у якій закладено потенційні можливості розвитку багатой мовно-стилістичної палітри для розвитку людської думки й почуттєвої сфери.

На прикладі історично змінного аналізу мови, власне стилю «Енеїди» І. Котляревського, можна простежити, як змінювалися методи стилістичного аналізу цього непростого для сприймання тексту [дет. див. 23]. Написано чимало наукових розвідок про лексичне, фразеологічне багатство, про стилістичні особливості українського словотворення, але тільки з розвитком методів когнітивної лінгвостилістики прочитуємо, «відкриваємо» в тексті «Енеїди» концепт «мова» як мовно-естетичний знак української культури [7].

Історики української літературної мови, моделюючи її як *історію розвитку стилів* (І. Огієнко, В. Чапленко, П. Плющ, В. Русанівський та ін.), пов'язують цей процес із суспільно-політичними (позамовними, екстралінгвальними) умовами формування й функціонування української літературної мови. Потребу в існуванні такої мови, яка б забезпечувала цілісність української національної культури, виконувала науково-освітню роль у суспільстві, відчували Т. Шевченко, І. Франко, М. Грушевський, М. Костомаров, Леся Українка...

Робота над теоретичними засадами формування такої спільної для всіх українців *культурної мови* (термін кінця ХІХ — початку ХХ ст.) розпочалася зі створення інституцій, які мали кодифікувати норми української літературної мови. Як відомо, у добу українізації перших десятиліть ХХ ст., у Харкові як центрі суспільно-політичного життя побачила світ праця О. Синявського «Норми української мови» (1931). Значення цієї праці полягає не лише в систематизації фактів писемної літературної мови та в їх науковому осмисленні, а й у накресленій стратегії утвердження нормованої літературної мови [17].

У 20 — 30-ті рр. українські лінгвісти приділяли значну увагу питанням теорії літературної мови та практичним і теоретичним питанням стилістики. Зокрема, «Український стилістичний словник» І. Огієнка поєднав теоретичні засади літературної мови, становлення її норми, культуру мови як

головну дійову особу в літературній мові й стилістику мовних засобів [14]. Його ж «Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961) був задуманий ще у 1918 — 1919, 1932 — 1933 рр. як праця, що утверджувала загальнолітературну норму української мови, мала практичне значення для розрізнення стилістичних відтінків лексичних одиниць.

Шість лекцій із праці «Нарис української стилістики» Б. Ткаченка за редакцією професора Л.А. Булаховського [21] унаочнюють процес формування в науці про нову українську літературну мову окремої лінгвістичної галузі — лінгвостилістики.

Лекції, що їх підготував Б. Ткаченко для слухачів центральних заочних курсів українознавства (м. Харків), містять інформацію про стилістичні (стильові) різновиди української літературної мови. Літературну мову вчений називає загальною мовою. «Загальне і одиничне в мові» — таку назву має окремий параграф лекційного курсу.

Як синонімічні, взаємозамінні функціонують у Лекціях слова-терміни *мова і мовлення*; рідше автор використовує назви *язик, язиковий*, а також словосполучення *індивідуальні язикові відхилення, відмінні способи українського мовлення* [21: 6].

Через поняття індивідуальних і групових способів мовлення Б. Ткаченко обґрунтовує поняття стилю, зауважуючи при цьому, що стильові відмінності розкривають «можливості **одмінного мислення** (виділення наше — С. Є.) й говоріння». Варто звернути увагу, що автор наголошує не на формальних ознаках стилю — «добір висловних засобів» [21: 7], а на специфіці індивідуального мислення. Показове також пояснення причин появи різних стилів — «коли людське суспільство сходиться на вищі шаблі культурної організованості», і коли відбувається процес формування «певних норм мовлення» [21: 6].

Поряд із розрізненням діалектних (територіальних) відмінностей української мови вчений констатує закономірність функціональних відмінностей української мови: «до кого, про віщо, як і в яких обставинах мовиться» [21: 10]. Висловлювання про завдання стиліста фактично передбачили майбутній психолінгвістичний складник лінгвостилістичного аналізу тексту: «Адже з кожним словом, з кожнісіньким реченням в думках наших в'яжеться безліч уявлень, асоціацій, відчужань, безліч найтонших нюансів мислення — свідомих, півсвідомих і зовсім затьмарених. Оця психічна, середова сторона людського мовлення — це є уділ стиліста» [21: 11]. Трактуючи семантику як «весь зміст людської мислі, поєднаний із зверхніми символами мовлення» [21: 11], дослідник наголошує: «Стилїстика вивчає індивідуальну мову з семантичного погляду» [21: 11]. Стилїстика, на думку автора, має на меті дослідження виразових можливостей мовних одиниць; її об'єкт — «мова і стиль язикових груп»; «мова і стиль у зв'язку з різними мовними функціями» [21: 10].

Хоч автор і розрізняє індивідуальні, групові стилі, проте зупиняється насамперед на аналізі стилістичних можливостей мовних засобів — лексичних, граматичних, які дають найбільший простір мовній індивідуальності.

У теоретичних міркуваннях про синонімічні, антонімічні відношення між словами, логічну й емоційну природу якісної оцінки синонімічних слів Б. Ткаченко часто використовує термін *мова-мислення*. Показово, що в сучасних стилістичних дослідженнях послуговуємося співвідносним синонімічним поняттям іншої словотвірної моделі — *мовомислення*. В обох випадках маємо справу з виявленням нерозривного зв'язку мови й мислення, коли різними мовними засобами, враховуючи їхню стилістичну семантику, передаємо різні відтінки думки.

Як було зазначено вище, українські мовознавці в 20 — 30-ті рр. ХХ ст. особливу увагу приділяли обґрунтуванню поняття «літературної» мови, яке побутувало поряд із такими назвами, як «спільна», «загально-народна», «національна» мова. Про таку мовну єдність міркує Б. Ткаченко: «Мовна спільність є продукт культурного розвитку; ця спільна мова є свідомо організований витвір, надзвичайно складний у всіх своїх відгалуженнях, що обслуговують різні діяльності культурного суспільства (техніка, наука, мистецтво), і поставлений перед кожного члена даної мовної громади, як категорична норма, як конечна умова й ознака певного «високого» становища в цій громаді» [21: 45].

Час, коли автор готував свої лекції, був позначений увагою науковців і до формування норм єдиної української літературної мови, і до стильового розрізнення конкретного слововживання. Констатуємо функціонування в мовній практиці варіантних назв на зразок *місто / город, ждати / чекати, цвях / гвіздок, поїзд / потяг, будинок / дім, чорнило / атрамент* тощо [21: 47], Б. Ткаченко наголошував, що в літературному вжитку відбувається вибір, а саме — стилістичне «розходження» цих слів.

Зі вживанням слів у певній мовній сфері («групові та функціональні мовні одрізнення») має справу стилістика. Вона, на думку автора, встановлюючи залежність стилю від складної системи суспільно-мовних відносин, враховує, що стиль — певна абстрактна категорія, яка передбачає поділ а) груповий (за ознаками класовими, територіальними, професійними); б) функціональний (мова обихідна, художньо-поетична, науково-технічна) [21: 70 — 120]. Отже, для автора-лектора поняття стилю означало «індивідуальні й групові відмінності мови».

У викладі Б. Ткаченка простежуємо наскрізну думку про суспільний (соціологічний) зміст мовно-стильових відмінностей, що було характерним для мовознавства тієї доби. У наведених прикладах переважають зразки «селянської» мови як мови групової, у якій обрано для аналізу конкретні мовні засоби.

Лекції зі стилістики Б. Ткаченка засвідчують нерозривну єдність таких понять, як *літературна мова, літературна норма, стиль (функціональний, індивідуальний)*. Питанням теорії літературної мови присвячена й праця Л.А. Булаховського [4]. Саме в 30-ті рр. ХХ ст. в славистиці формувалася спеціальна лінгвістична галузь — теорія літературної мови, з якою пов'язана стилістика (лінгвостилістика).

Звернімо увагу, що в середині 50-х рр. ХХ ст. академік Л.А. Булаховський розглядав лінгвостилістику як окрему галузь загального мовознавства й писав: «Кожна лінгвостилістична настанова, як її уявляють собі тепер ті, хто вкладає в поняття лінгвостилістичного аналізу щось специфічне, одмінне від просто лексики і граматики, з одного боку, і літератури, з другого, має забезпечити глибше розуміння їх зв'язку між собою в конкретних фактах, що ними репрезентуються у відповідному аналізованому науковцем тексті» [3: 85 — 86]. Перелічуючи проблеми загального мовознавства, Л.А. Булаховський розрізняв науку про факти і науку про закони, виокремлював такі розділи мовознавства, як *психологія мови*, *філософія мови*, називав методи мовознавчих досліджень, наприклад: *статично-описовий*, *експериментальний*, *історичний*, *філологічний (коментарно-зіставлювальний)*, *текстологічний*, *естетичний (щодо лінгвостилістики)* [3: 100]. А втім, із сучасної практики викладання навчальних курсів у вищих навчальних закладах «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», з відповідних посібників не добудемо інформації ні про згадані розділи мовознавства, ні про лінгвостилістику, хоч саме вона найтісніше пов'язана з теорією, філософією мови, з методами дослідження природної мови в її усному й писемному функціонуванні.

На відміну від рівневої мовної системи, в якій розрізняють фонологічний, граматичний (морфологічний і синтаксичний), лексико-фразеологічний мовні рівні з відповідними дискретними одиницями, стилістика оперує одиницями іншого рівня абстракції, тому їй або відмовляли в статусі окремого, самостійного мовного рівня, або розглядали як узагальнювальний рівень (вінець) мовної системи, що ним завершується структура (будова) мови.

Ще з 20 — 30-х рр. ХХ ст. простежуємо зумовлене тогочасною методологією стилістичних досліджень використання стереотипного словосполучення «*Мова і стиль* (назва конкретного джерела, творчості конкретного письменника)». Зміст цього словосполучення з погляду тодішніх наукових засад розкриває Б. Ткаченко. *Мова* для дослідника означає фіксацію в досліджуваних текстах письменника мовних форм, структурних одиниць, властивих українській мові взагалі. Пізнання стилю — це завдання стилістики, яка враховує і «матеріальний» (звуковий та графічний) бік висловлення, і його змістове наповнення, сприймання його семантики.

В українській стилістиці 40 — 50-х рр. ХХ ст. зберігалася дослідницька формула *мова і стиль* (далі назва конкретного джерела/тексту), яка відзеркалювала розрізнення загальнонародної мови й індивідуального стилю письменника. Таке формулювання передбачало, що мова — поняття традиційне, спільне для всіх мовців, а стиль — новаторське, власне індивідуальне. Дослідники *мови і стилю* пропонували, по-перше, опис одиниць мовного рівня (лексичних, граматичних, фразеологічних), по-друге, характеристики стилістичних функцій спостережуваних мовних явищ. При цьому аналіз стилістичних функцій часто зводився до переказування

змісту художніх творів (на жаль, цим хибують і деякі сучасні дослідження мови художніх текстів).

Із розвитком теорії мовознавства, коли актуалізувалися поняття *структура* і *семантика* щодо одиниць мовних рівнів, змінилися й формулювання наукових проблем на зразок «Структура, семантика і стилістичні функції (*назва обраного об'єкта — одиниці структурного рівня мови*)». Стереотипність назв свідчила про залежність лінгвостилістичного аналізу мовних явищ від панівного в мовознавстві структурного погляду на феномен мови.

Із розвитком лінгвостилістики відбувається зміна наукових парадигм дослідження стилю. У 70-ті рр. ХХ ст. для обґрунтування диференційних ознак функціональних стилів як об'єктивних різновидів української літературної мови лінгвісти використовують статистичні (кількісні) методи [18], що унаочнюють виокремлення функціонально-стильових і жанрово-стильових різновидів літературної мови — художнього (проза, поезія, драма), наукового, публіцистичного, диференціацію індивідуальної творчої манери кожного автора з погляду середньостильових показників, в історичному плані допомагають вивчити становлення норм кожного функціонального стилю тощо. Увагу до статистичних методів у стилістичних дослідженнях фіксуємо й у стилістиках інших слов'янських мов [24].

Розвиток теоретичної лінгвостилістики в україністиці пов'язаний із підготовкою академічного видання «Сучасна українська літературна мова. Стилістика» за загальною редакцією академіка І.К. Білодіда. У Вступі («Основні поняття стилістики національної мови») зазначено: «Складовими частинами «системи систем» української мови, як і кожної розвинутої національної мови, є системи (чи рівні): фонологічна, лексико-фразеологічна (і близька до неї семасіологічна), синтаксична, а також стилістична [19: 5]. За визначенням автора, стилістика — одна з найважливіших частин мовознавчої науки. У названій праці рівневу стилістику (фоностилістику, стилістику лексико-фразеологічних, морфологічних, синтаксичних засобів) поєднано із функціональною стилістикою, з описом функціональних стилів української літературної мови. Хоч кількісні методи скеровували дослідників до точних вимірів, до унаочнення зібраних фактів, а стрижневим у визначенні стилю залишалося словосполучення *вибір (відбір) мовних засобів*, проте І.К. Білодід пропонує визначення стилістики з філософсько-естетичним змістом, де наскрізним є зв'язок мови і думки, логічного й естетичного, інтелектуального й емоційно-експресивного. Пор. таке, наприклад, формулювання автора: «Стилістика вивчає прийоми відбору, оцінки мовних засобів у своєму аспекті, її завдання — навчити мовців оволодіти і вміло, майстерно користуватися всім арсеналом стилістичних засобів мови для ясної, точної передачі своїх думок, логічного та естетичного їх формулювання в слові. В цій сфері має значення не лише стилістика емоційно-експресивного, а й стилістика інтелектуального виразу, бо відомо, що *стиль — це не тільки*

лад слів, а й певний лад думок, їх логіка, взаємовідношення слів і думки (виділення — С. Є.)» [2: 25].

Уперше в академічній стилістиці було поєднано аналіз стилістичних функцій одиниць мовно-структурних рівнів української літературної мови із загальною характеристикою її функціональних стилів (виокремлено стиль наукового викладу, публіцистичний, офіційно-діловий та художньо-белетристичний стилі [19: 562], пор. систему стилів, яку пропонував за десять років до академічного видання І.Г. Чередниченко: мова живого усного загальнонаціонального спілкування, офіційно-ділова мова, мова наукової і технічної літератури, стилі масової радянської преси та агітаційно-масової публіцистики, ораторський стиль, мова художньої літератури та естетико-художньої публіцистики [22: 19 — 24]). Ці праці засвідчували розвиток у лінгвоукраїністиці теоретичної стилістики, яка мала інші завдання, ніж практична стилістика, порушували загальні проблеми філософії мови.

Із розвитком когнітивної лінгвістики й поширенням її методів на лінгвостилістичні дослідження актуалізуються твердження О.О. Потебні про зв'язок мови і думки, мови і мислення, наприклад: «Мова — засіб передавати не так істину вже готову, як відкривати досі невідому, — щодо того, хто пізнає, становить щось об'єктивне, щодо пізнаваного світу — суб'єктивне» [15: 28]; «Сила людської думки не в тому, що слово викликає в свідомості колишні сприймання (це можливо і без слів), а в тому, що саме воно змушує людину користуватися скарбами свого минулого» [15: 97].

Теорія О. Потебні про зв'язок мови (слова) і думки, про особливості сприймання висловленої думки перегукується з рецептивною поетикою І. Франка, яка виявляється особливо плідною для лінгвостилістичних досліджень другої половини ХХ ст., коли лінгвокогнітивні методи вивчення текстів актуалізували проблему семантики мовного знака, декодування, інтерпретації, рецепції текстів [20].

У сучасній функціональній стилістиці поєднуються різні методи лінгвостилістичних досліджень. Це і виявлення стилістичних функцій мовних одиниць, мовних засобів (рівнева стилістика), й моделювання лексико-семантичних полів, і методи вербалізації концептів, і встановлення співвідношення національної мовної картини світу та індивідуальної мовної картини світу, а також методи, характерні для вивчення стилістики тексту, лінгвопоетики тощо.

В інтегративній лінгвостилістиці наголошуємо на важливому теоретичному понятті — динамічній природі стилю. Для стилістики мовних засобів, або рівневої стилістики, характерне статичне розуміння стилю як переліку мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних), які виконують певні стилістичні функції, мають стилістичне значення чи набувають його в певному контексті, в конкретній ситуації спілкування. Це значення переважно трактують як явище екстралінгвальне, не зумовлене семантикою і структурою власне мовної

одиниці. Тому нібито й немає підстав виокремлювати стилістичний рівень серед інших структурних рівнів мовної системи. Вважаючи такі параметри, як вибір, спосіб, принцип організації конструктивними показниками стилю, перебільшуємо роль формальних ознак мовної діяльності. Якщо розуміти стиль не як форму втілення певного змісту, а як активну взаємодію змісту і форми, що нерозривні в процесі висловлювання, треба визнати некоректним вживання поняття «вибір мовних засобів» щодо характеристики стилю. Адже певний зміст потребує відповідної форми, варіювання форми. Зміна форми мотивує виникнення нових змістових нюансів. Думка, народжуючись, утілюється в певній мовній формі; вона не існує окремо, щоб до неї добирався той чи той стильовий «одяг», а відразу втілюється у стильово зорієнтоване, зумовлене комунікативною метою висловлювання.

Відходячи від формалізованого визначення стилю (*вибір мовних засобів*), наголошуємо на способі, типі мовомислення і мовотворення, пор.: «Стиль — різновид творчої мовної діяльності, тип мовомислення, мовної поведінки в різних колективно усвідомлених ситуаціях спілкування. У центрі розуміння динамічної моделі стилю — людина, яка і породжує, і сприймає (декодує) стильові різновиди мови» [6: 272]. Динамізм стилю детермінований співвідношенням мови й думки (О.О. Потебня), а також наявністю в кожному слові, словосполученні, висловленні, тексті, конкретному творі зовнішньої і внутрішньої форм.

Хоча О.О. Потебня оперував поняттям 'форма', проте сутність явища, яке він аналізував, перебуваючи в науковому дискурсі XIX ст., має виразно семасіологічну природу, що й пояснює в XX — XXI ст. інтерес дослідників функцій і стильових різновидів мови до філософських, лінгвопоетичних праць автора.

Внутрішню форму слова О.О. Потебня розглядав як спосіб передавання значення, як специфічний зв'язок образного компонента в слові і його абстрактної семантики. Зовнішня форма слова — це його абстрактне значення, проєктоване на семантику загальноновживаного, наявного в загальномовному словнику, слова. Розмежування внутрішньої і зовнішньої форм слова, за теорією О.О. Потебні, мотивоване особливістю сприймання, розуміння мови, якою спілкуються люди, тобто мови як діяльності. У розмові, на думку вченого, кожний розуміє слово по-своєму, але зовнішня форма слова пройнята об'єктивною думкою, незалежною від розуміння окремих осіб.

У пізнавальній функції мови через динамічну систему стилів відбувається взаємодія інтелектуальної та емоційної граней мови. Ця мовна універсалія по-різному виявляє себе в конкретно-історичні періоди розвитку суспільства, по-різному реалізує його науковий і культурний потенціал. Про такий потенціал свідчить і динамічна система функціональних стилів літературної мови, і проникнення в багатопланову семантику слова через пізнання його контекстуальних зв'язків. Очевидно, специфіка досліджуваних об'єктів мотивує застосування певних загальних і кон-

кретних методів для дослідження функціональних стилів. Розкриваючи сутність художньої мови, виявляючи образно-символічне значення поетичного слова, О.О. Потебня стояв біля витоків лінгвопоетики [11]. Лінгвістичну «теорію словесності» О.О. Потебні активно використовують сучасні дослідники мовної картини світу [9].

Практика й теорія лінгвостилістичного аналізу в мовознавчих студіях динамічно змінюється. Наприклад, інші сутнісні ознаки стилю, порівняно з сучасними, виокремлювали мовознавці, перебуваючи в лінгвостилістичному дискурсі 50-х рр. ХХ ст. Про те, яких змін зазнавали лінгвостилістичні категорії в історії мовознавства, можна спостерігати, якщо зіставити міркування про лінгвостилістику І.Р. Гальперіна [5], упорядника матеріалів збірника «Новое в зарубежной лингвистике» (випуск IX, 1980), і проблематику загальнослов'янського збірника «Stylistyka» з публікаціями стилістів-славістів, учасників систематичних конференцій з проблем стилю, які започаткував у 90-х роках минулого століття в Опольському університеті (Польща) професор С. Гайда. Матеріали цих конференцій, — а це двадцять п'ять томів видання «Stylistyka», — репрезентують широко закроєну проблематику зв'язку сучасної стилістики з поняттями гуманітарного знання.

У вступній статті «Проблеми лінгвостилістики» (мова про 80-ті рр. ХХ ст.) професор І.Р. Гальперін звертає увагу на розпливчастість поняття «стиль»; на зближення в лінгвостилістичних дослідженнях понять *стиль* і *текст*; на тенденцію використання замість термінів *стиль*, *стилістика* понять *дискурс*, *регістр*, *мотив*, *когезія*.

Автор констатує, що а) саме стилістика почала розхитувати основи структурної лінгвістики, спонукаючи дослідників долучати до своїх спостережень живі форми мови, які не вкладаються в строгі рамки формалізованих процедур; б) стилістика — плоть від плоті загальної науки про мову; в) суттєвої різниці між поняттями *стиль мови* і *стиль мовлення* немає; г) будь-яке мовне явище стає стилістично важливим, якщо розглядати його функціонування в конкретному висловлюванні; г) існує обмеження щодо міри формалізації досліджуваних стилістичних явищ [5].

Кожне із наведених тверджень І.Р. Гальперіна можна розширити додатковими аргументами. Дослідник слушно констатує, що відбувся вихід граматики за межі синтаксису речення в граматику (синтаксис) тексту, а оскільки кожний текст завжди належить до того чи того стилю, то його граматична (синтаксична) організація підпорядкована дії закономірностей побудови різностильових текстів. Ілюстрацією до цієї думки можуть бути розвідки українських лінгвостилістів, присвячені теоретичним і практичним питанням аналізу текстів, що належать до різних функціональних стилів [10; 12]. Паралельно з художньою стилістикою, лінгвопоетикою активно розвивається медіастилістика. Лінгвостилістичні методи дослідження застосовуються в різних сферах мовної комунікації, наприклад, використання лінгвостилістичного аналізу в юридичній практиці зумовило формування комунікативної сфери юридичної лінгвістики.

Щодо штучного термінологічного розрізнення понять *стилістика мови* / *стилістика мовлення*, яке виникло через протиставлення системи мови її реалізації, функціонуванню або використанню, то варто нагадати думку відомого мовознавця А.О. Білецького: «Загально визнане протиставлення мови як комунікативної системи та окремих актів мови в російському мовознавстві одержало назву протиставлення «языка» і «речи». Наше слово, власне кажучи, означає і те, що російське «язык», і те, що російське «речь»... Коли в нас була прийнята Соссюрівська схема протиставлення: *le parole + la langue = le langage*, то в російському мовознавстві її переклали як: «речь» + «язык» = *речевая деятельность*. У нас було прийнято: *мовлення + мова = мовна діяльність*. На жаль, у нас для означення *мовного акту* почали вживати, на мій погляд, незграбний термін «*мовлення*»... Щоб перекласти російський прикметник «*речевой*», хтось вигадав зовсім непотрібний термін «*мовленнєвий*». Я вживатиму замість нього «*мовний*» (наприклад, «*мовний акт*»)» [1: 8].

Як бачимо із сучасної практики наукового-освітнього спілкування, цілком слушні висновки мовознавця про некоректний переклад російських термінів *язык* і *речь* українською мовою не переконують освітньо-філологічну спільноту, над якою тяжіє, по-перше, застаріла лінгвістична теорія протиставлення мови й мовлення (до речі, насаджувана і в шкільних програмах), по-друге, самі мовознавці не докладають зусиль до того, щоб українська лінгвістична термінологія відповідала логіці науки й мовній нормі. Адже насправді поняття *мова* і *мовна система* існують в нерозривній єдності й не потребують штучного протиставлення *мови* і *мовлення*, скалькованого з російськомовної практики. Щодо слова *мовлення*, то воно має в українській мові окреслене термінологічне значення, коли йдеться про вимовляння звуків, слів, про говоріння, артикуляцію, пор. термін *радіомовлення*. Варто зауважити, що вислови *мова* і *мовлення* в сучасних лінгвістичних текстах часто вживають як синонімічні, взаємозамінні, коли треба стилістично урізноманітнити висловлення думки.

Виявлення додаткових конотацій лексичних номінацій, а також усіх одиниць мовної структури, що функціонують у конкретних текстах, становить одне з важливих завдань лінгвостилістичного аналізу. Проблема полягає в тому, щоб унаочнити механізм фіксації додаткових конотацій, класифікувати їх, пов'язуючи із семантикою загальноновживаних одиниць і підводячи під типи абстрактних понять, закономірності формування думки в зв'язному тексті.

Для лінгвостилістичних праць завжди складною є проблема визначення адекватних методів, які виявляють сутність пізнаваних стилістичних явищ, категорій, не формалізуючи науково-поняттєвого апарату дослідження. З одного боку, вимога науковості опису, евристичної цінності логічних схем, а з другого — збереження в науковому аналізі стилю мовної специфіки досліджуваного об'єкта.

Пізнаючи мовний стиль, важливо розуміти, як функціонують системні мовні одиниці, як вони передають не лише, умовно кажучи, поверхневу

інформацію, а й відтворюють глибинний зміст: відтінки думки й емоційний стан, почуття того, хто висловлюється, хто своїм створеним текстом впливає на емоції реципієнта. Семантика мовних знаків розкривається тільки у вживанні, в реальному часопросторовому функціонуванні мови, тому й додаткові стилістичні відтінки, конотації, значеннєві обертони, що ними вирізняються мовні знаки, становлять відкриту систему, детерміновану культурно-освітнім рівнем мовців, носіїв мови. Що глибше пізнання мови в аспекті функціонування, реального вживання мовних одиниць, то глибші й детальніші класифікації системних явищ, виявлення нових засобів вираження для оформлення нових понять і суджень. Отже, вживання, функції мовних засобів, їхнє сприймання реципієнтами — це об'єкт стилістики й водночас основна категорія стилістики як наукової галузі.

Статус лінгвостилістики змінюється у зв'язку з виходом її за межі дослідження художнього стилю, а також у зв'язку з новими акцентами в дефініції самого стилю. Показовий перелік тем, запропонованих для обговорення на стилістичних конференціях в Ополі. Звернімо увагу на інформативний зміст назв збірника «Stylistyka»: Styl i gatunek (VIII, 1999); Styl a płec (XIII, 2004); Styl a czas (XVI, 2007); Wielojęzyczność a styl (XII, 2003); Znaczenie i styl (XVII, 2008); Styl i kreatywność (XVIII, 2009); Styl a media (XIX, 2010); Integracja w stylistyce (XX, 2011); Styl narodowy (XXI, 2012); Styl w kulturze (XXII, 2013); Gajda i stylistyka (XXV, 2016).

Зміст кожного випуску репрезентує інтегративну сутність стилістики, її міждисциплінарний характер. Розширення об'єктів стилістичного аналізу, осмислення нових вимірів функціонування мови в усіх її різновидах спонукає дослідників замінювати традиційну термінологію, наприклад, уживати замість поняття «стиль» термін «дискурс». Дискурсом називають різновиди медійних жанрів, мову літературно-критичних статей, мовно-художню практику, різновиди телевізійної та радіокомунікації. Явище спеціалізації, взаємозамін, переходів, запозичень термінів характерне не лише для лінгвостилістики, а й для інших гуманітарних галузей знань. Загальна, всеохопна семантика деяких поширених, здебільшого запозичених з інших мов, понять (пор. *концепт, дискурс, інтенція*), якими послуговуються дослідники, спричиняє їх багатозначність, а також наступний крок — детермінологізацію або намагання встановити однозначні зв'язки між означуваним явищем та його назвою (пор. *медійний дискурс, художній дискурс, науковий дискурс*).

Категорійне поняття лінгвостилістики «функціональний стиль» передбачає існування «суспільних сфер функціонування мови»; «жанри мови» пов'язані з поняттями «комунікативне середовище», «комунікативна ситуація»; у взаємодії автора і реципієнта важлива «інтенція автора» і «мовний, мовно-культурний досвід реципієнта»; одне із засадничих, категорійних понять стилістики «контекст» деталізується означеннями *соціальний, історичний, культурний, психічний* тощо.

Сьогодні активно обговорюють питання про теоретичні засади *функціональної, семіологічної, текстологічної, соціолінгвістичної, прагматичної,*

комунікативної, антропоцентричної, когнітивної стилістики. Відмінності між цими різновидами стилістик часто полягають лише в зміні термінів, оскільки всі вони орієнтовані на відхід від формально-структурного розуміння стилю й на рецепцію його змістово-текстової семантики.

Польська дослідниця Тереза Скубаланка [25], відгукуючись на тезу про термінологічний «хаос» у стилістиці, бачить стилістичну *квазісистему* (в порівнянні з мовною системою). Спільною сферою мовної системи і стилістичної структури, на думку авторки, може бути тільки сфера семіотична. У зв'язку з цим вона покладає надії на герменевтику й аналіз тексту, а в проголошених методах когнітивного чи прагматичного аналізу бачить звичайний традиційний аналіз. Лінгвістичну стилістику, як і літературознавчу, дослідниця вважає частиною загальної стилістики, називаючи категорії *стиль, мова, функція, текст, структура* матрицевими поняттями стилістики. Поняттю *функції* підпорядковане операційне поняття *селекція, вибір*. Матричному поняттю *стиль* підпорядковані, наприклад, поняття *розмовний стиль, розмовність*, наступне підпорядкування — *спонтанність, усність*. Відповідна градація стилістичних категорій властива іншим функціональним стилям — офіційно-діловому, науковому, публіцистичному, художньому, релігійному.

Розширення сфери функціонування української мови стимулює вивчення не лише традиційних функціональних стилів, а й нових жанрів, що з'являються внаслідок нових можливостей комунікації. Взаємодія стилів і текстів з погляду інформативно-пізнавальної, комунікативно-адресатної функції сучасної літературної мови потребує застосування нових методів вивчення міжстильової взаємодії сучасної комунікації.

Виразною стилістичною тенденцією сучасного спілкування — міжособистісного, публічного — є суб'єктивізація висловлення, увиразнення Я-оцінки в усіх різновидах писемного й усного тексту. Оцінні, емоційно-експресивні структури наповнюють публіцистичну сферу, політичний дискурс. У кожній із національних стилістичних шкіл формується своя стилістична термінологія. Наприклад, чеські стилісти використовують поняття «стилістичне забарвлення», «стилістичне значення» щодо вживання стилістично маркованих одиниць, вони пишуть про «деелітаризацію літературної мови», фіксуючи поширення впливу діалектів на сучасний художній функціональний стиль. Посилення ролі прагматичної лінгвістики впливає на урізноманітнення структурно-текстових одиниць наукових і публіцистичних жанрів літературних мов.

Українські лінгвостилісти часто послуговуються поняттям мовної картини віту. Розрізняють поетичну картину світу, наукову картину світу і навіть паремійну картину світу. Адже фразеологія — найхарактерніший стилістичний засіб творення національного гумору. Фразеологічні одиниці становлять семантичне ядро гумористичного жанру. Проте гумор виникає і там, де з'являється характерна ситуація (ситуативний гумор), і там, де є гра слів (словесний гумор), і там, де зміст конкретного повідомлення не відповідає стилю спілкування.

Що описуємо лінгвостилістичними категоріями — українську мову в її соціальних, територіальних, історичних різновидах, українську культуру чи мислення українців? Очевидно, стилістика як інтегративна галузь мовознавства, незважаючи на розмиті межі стилістичних категорій, забезпечує багатовекторне дослідження взаємодії мови і культури, мови й мислення, свідомості, і в цьому її антропоцентрична, гуманістична сутність.

Розвиток лінгвостилістики, ґрунтований на її внутрішньомовних, структурних зв'язках, зокрема з історією і теорією української літературної мови, з усіма галузями традиційного українського мовознавства, виявляє тенденції інтеграції лінгвостилістичних досліджень у широке коло української гуманітарної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. Київ, 1996.
2. Білодід І.К. Вибрані праці. Київ, 1986.
3. Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. Київ, 1975. Т. 1: Загальне мовознавство.
4. Булаховський Л.А. Виникнення і розвиток літературних мов. *Вибрані праці: в 5-ти т.* Київ, 1975. Т. 1. С. 321 — 466.
5. Гальперин И.Р. Проблемы лингвостилистики. *Новое в зарубежной стилистике. Выпуск IX. Лингвостилистика.* Москва, 1980. С. 5 — 34.
6. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ, 1999.
7. Єрмоленко С.Я. «Енеїда» І.П. Котляревського і нормативна основа сучасної літературної мови. *Культура слова.* 2000. Вип. 53 — 54. С. 15 — 31.
8. Житецький П.Г. Вибрані праці. Філологія. Київ, 1987.
9. Калашник В.С. Мова поезії і картина світу. *Лінгвістичні дослідження.* 2003. С. 30 — 35.
10. Кравець Л.В. Стилiстика тексту. Харків, 2015.
11. Маленко О. Науковий дискурс О.О. Потебні: слово і творчість. *Культура слова.* 2015. Вип. 83. С. 16 — 21.
12. Мацько Л.І., Цівун Н.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Практикум. Тернопіль, 2015.
13. Мовознавство на Україні за п'ятдесят років. Відп. ред. Й.А. Багмут. Київ, 1967.
14. Огієнко І. Український стилістичний словник. Львів, 1924.
15. Потебня А.А. Мысль и язык. Київ, 1993.
16. Розвиток мовознавства в УРСР. 1967 — 1977. Й.Ф. Андерш, А.Й. Багмут, І.К. Білодід та ін. Київ, 1980.
17. Синявський О. Норми української літературної мови. Київ — Харків, 1931.
18. Статистичні параметри стилів. Відп. ред. В.С. Перебийніс. Київ, 1967.
19. Сучасна українська літературна мова: стилістика. За заг. ред. І.К. Білодіда. Київ, 1973.
20. Сюта Г.М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. Київ, 2017.
21. Ткаченко Б. Нарис української стилістики. За ред. Л. Булаховського. Харків, 1930. Лекція I. С. 1 — 20; Лекція II. С. 1 — 19; Лекція III. С. 1 — 21; Лекція IV. С. 1 — 17; Лекція V. С. 1 — 18.
22. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ, 1962.
23. Шевельов Ю. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І.П. Котляревського. Чернівці, 1998.
24. Mistrík J. Štylistika. Bratislava, 1985.
25. Skubalanka Teresa. Kategorie stylistyczne. *Stylistyka. Styl i czas.* 2007. XVI. S. 567 — 611.

REFERENCES

1. Biletsky, A.O. (1996). About language and linguistics. Kyiv (in Ukr.).
2. Bilodid, I.K. (1986). Selected Works. Kyiv (in Ukr.).

3. Bulakhovsky, L.A. (1975). Selected works in five volumes. Kyiv. Vol. 1: General linguistics (in Ukr.).
4. Bulakhovsky, L.A. (1975). The emergence and development of literary languages. *Selected Works: in 5 t.* Vol. 1, 321 — 466. Kyiv (in Ukr.).
5. Galperin, I.R. (1980). Problems of linguisticism. *New in foreign stylistics. Issue IX. Linguistic style.* P. 5 — 34. Moscow (in Rus.).
6. Yermolenko, S.Ya. (1999). Essays on Ukrainian Literature: Stylistics and Language Culture. Kyiv (in Ukr.).
7. Yermolenko, S.Ya. (2000). “Aeneid” I.P. Kotlyarevsky and the normative basis of modern literary language. *Culture of the word*, 53 — 54, 15 — 31 (in Ukr.).
8. Zhitetsky, P.G. (1987). Selected Works. Philology. Kyiv (in Ukr.).
9. Kalashnik, V.S. (2003). The language of poetry and the picture of the world. *Linguistic research.* P. 30 — 35 (in Ukr.).
10. Kravets, L.V. (2015). Stylistics of the text. Kharkiv (in Ukr.).
11. Malenko, O. (2015). Scientific discourse O.O. Potebni: word and creativity. *Culture of the word*, 83, 16 — 21 (in Ukr.).
12. Matsko, L.I., Tsivun, N.M. (2015). Linguistic analysis of the text: Practicum. Ternopil (in Ukr.).
13. Bagmut, Y.A. (ed.). (1967). Linguistics in Ukraine for fifty years. Kyiv (in Ukr.).
14. Ogienko, I. (1924). Ukrainian stylistic dictionary. Lviv (in Ukr.).
15. Potebnja, A.A. (1993). Thought and language. Kiev (in Rus.).
16. Andersh, J.F., Bagmut, A.Y. and other. (1980). Development of linguistics in the Ukrainian SSR. 1967 — 1977. Kyiv (in Ukr.).
17. Sinyavsky, O. (1931). Norms of the Ukrainian Literary Language. Kyiv — Kharkiv (in Ukr.).
18. Perebyinis, V.S. (ed.). (1967). Statistical stylesheets. Kyiv (in Ukr.).
19. Bilodid, I.K. (ed.). (1973). Modern Ukrainian literary language: stylistics. Kyiv (in Ukr.).
20. Siuta, G.M. (2017). A quotation thesaurus of the Ukrainian poetic language of the twentieth century. Kyiv (in Ukr.).
21. Tkachenko, B. (1929 — 1931). Essay on Ukrainian stylistics. Kharkiv (in Ukr.).
22. Cherednychenko, I.G. (1962). Essays on the general stylistics of contemporary Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).
23. Shevelyov, Yu. (1998). Tradition and innovation in vocabulary and stylistics I.P. Kotlyarevsky. Chernivtsi (in Ukr.).
24. Mistrik, J. (1985). Štylistika. Bratislava (in Slovak).
25. Skubalanka, T. (2007). Kategorie stylistyczne. *Stylistyka. Styliczas*, XVI, 567 — 611.

Статтю отримано 10.01.2019

S.Ya. Yermolenko

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN STYLISTICS: FROM STYLISTICS OF LANGUAGES TO INTEGRATIVE STYLISTICS

The article analyzes the history of the formation and development of the direction of academic linguistic stylistics in Ukraine, its achievements and prospects. In retrospect, the emergence of linguistic stylistics in the course of the theory of literature (O.O. Potebnja) and general linguistics (L.A. Bulakhovsky). The role of linguists of Kharkiv and Kyiv in the development of theoretical and practical principles of academic study of functional varieties of language in connection with changes in the strategies of human thinking in different situations of communication is analyzed.

The article deals with the status of linguistic stylistics as a separate branch of linguistics; the categories of linguistic style, the definition of style, the stylistic functions of the lingual units and the system of functional styles of the literary language. The scientific paradigm change of linguistic-stylistic researches related to the integration of stylistics and textology, stylistics and the humanities — philosophy, psychology, and culture studies is substantiated. The arguments concerning the incorrect use of the word “speech” in the Ukrainian scientific terminology, as well as the practice of artificial contrasting stylistics of language and stylistics of speech are pre-

sented. The categorical content of such concepts of linguistic stylistics is revealed: level stylistics or structural stylistics, functional stylistics, style of text (artistic text), communicative stylistics, cognitive stylistics, stylistics of decoding and stylistics of coding (creation) of text, comparative stylistics, historical stylistics. The categorical notions of linguistic stylistics also include: genres of language, predetermined by the communicative environment, the addresser (specificity of thinking), the recipient (linguistic-historical, linguistic and cultural experience), social, historical, cultural, and psychological context.

The dependence of style and genre varieties of language on the cultural and historical conditions of life of society, development of social forms of communication is explained. The connection between the linguistic stylistics of the text and the history of the literary language, and the hourly variations of literary norms is emphasized. The methods of linguistic and stylistic research, motivated by the theory of semasiology, cognitivism, pragmalinguistics and communicative linguistics are outlined.

The connotative semantics of the lingual structures of written and oral communication with the connection of these structures with psychology, collective consciousness, traditions of ethnoculture is determined.

Particular attention is paid to the interdisciplinary nature of linguistic-stylistic knowledge and the social challenges facing contemporary academic science in the search for effective influence on the humanitarian culture of Ukrainian society.

Keywords: *linguistic stylistics, structural and functional stylistics, integrative stylistics, general linguistics, the theory of literature, style, thinking.*